

JANINA FLORCZYKIEWICZ

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

INTERPRETACJA WARTOŚCI I NORM SPOŁECZNYCH PRZEZ MŁODZIEŻ – ANALIZA PORÓWNAWCZA

Abstrakt: Podjęta w tekście problematyka dotyczy wartości i norm społecznych rozpatrywanych jako czynniki kontroli społecznej. Ich internalizacja jest wyrazem poziomu rozwoju moralnego, warunkując przestrzeganie zasad współżycia społecznego. W prezentowanych badaniach podjęto problem subiektywnej interpretacji wartości i norm, dokonano analizy porównawczej wartości deklarowanych przez młodzież przystosowaną i nieprzystosowaną społecznie. Otrzymane rezultaty poszerzają wiedzę w zakresie systemu wartości młodzieży i jej powiązań z nieprzystosowaniem społecznym oraz wskazują na kierunki oddziaływań wychowawczych na młodzież.

Słowa kluczowe: wartości, normy społeczne, młodzież, nieprzystosowanie społeczne

Każda społeczność funkcjonuje w ramach określonej kultury, która stanowi ponadindywidualny wytwór myślowy. Normy i wartości, będące przedmiotem podjętych rozważań, stanowią część jej duchowego dziedzictwa, ich rolą jest określenie preferencji danej społeczności w zakresie rzeczywistości i kształtujących ją działań, co przyczynia się do porządkowania zjawisk społecznych (Tyszka 1993; Szczepański 1970; Kotłowski 1968).

Wartości i normy są czynnikami orientującymi zachowanie człowieka, ich internalizacja jest wyrazem poziomu rozwoju moralnego, warunkując przestrzeganie zasad współżycia społecznego. Ich geneza nie jest usytuowana tylko w podmiocie, bowiem w ich kształtowaniu istotną rolę odgrywa otoczenie społeczne, które określa obszar wymagań w zakresie podejmowanych działań (Cieciuch 2013) – stąd wartości i normy stanowią podstawowy punkt odniesienia w naukach pedagogicznych.

PODSTAWY TEORETYCZNE BADAŃ

W myśl poglądu Jerzego Kmity (1985) można wyróżnić dwojaki rodzaj normy kulturowe eksponowane w sędach i przekonaniach – o charakterze normatywnym i dyrektywnym. Pierwsze określają wartości i cele, do których należy dążyć, drugie wskazują na niezbędne działania do ich realizacji (Kmita 1985). Odwołując się do tego ujęcia, należy stwierdzić, że sądy i przekonania o charakterze normatywnym są odzwierciedleniem wartości ważnych dla danej społeczności, natomiast sądy i przekonania dyrektywne stanowią o obowiązujących w nich normach.

W naukach społecznych wartości są traktowane jako przekonania (reprezentacje poznawcze) odnoszące się do preferowanych stanów docelowych lub zachowań, kierujące wyborami jednostki oraz oceną zachowań i zdarzeń (Wojciszke 2002; Rokeach 1973; Schwartz 1992). Przyjmuje się, że tworzą one wyodrębnione w osobowości systemy, natomiast w kwestii ich organizacji istnieją dwa podejścia: pierwsze oparte na założeniu o hierarchicznej strukturze wartości jest prezentowane przez Milтона Rokeacha (1973), drugie, reprezentowane przez Schalomę Schwartz (1992), zakłada, że struktura ludzkich wartości stanowi uniwersalne, motywacyjne kontinuum modelu kołowego¹.

Wartości, będąc czynnikiem orientującym motywację, mają wpływ na formułowanie celów życiowych oraz działanie. Są powiązane z normami, które jako funkcjonalny składnik moralności określają akceptowane i dopuszczalne w danej społeczności sposoby zachowania i działania zmierzające do realizacji danej wartości (Jaśtał 2004). Wartości odzwierciedlają się zatem w przyjętych normach, których funkcją jest ich urzeczywistnianie w życiu społecznym.

W szerokim rozumieniu normy są regułami (Ossowska 1957) określającymi społecznie preferowany sposób postępowania w określonych sytuacjach, w znaczeniu węższym to nakaz lub zakaz dotyczący danego zachowania, pozbawiony odwołania do kategorii dobra i zła (Podsiađ 2001) – ocena zachowania w tych kategoriach odbywa się dopiero przez odniesienie do wartości moralnych powiązanych z normami.

Normy pełnią funkcję regulacyjną – każda jednostka, będąc uczestnikiem określonej kultury, jest oceniana i jednocześnie ocenia innych przez ich pryzmat (Włodarczyk 2003). W społeczeństwie istnieje zgoda co do najważniejszych norm i narzucanych przez nie standardów zachowania. Jednostki uparcie niepoddające się tym standardom są spychane na margines i stygmatyzowane (Włodarczyk 2003).

¹ Schwartz zakłada, że wartości są uporządkowane według dwóch reguł: zgodności i konfliktu. Opracował kołowy model, w którym wartości sąsiadujące ze sobą stanowią reprezentację poznawczą zbliżonych celów, natomiast leżące naprzeciw siebie reprezentują cele sprzeczne, co oznacza, że realizacja jednej wyklucza realizację drugiej. Drugim założeniem jest motywacyjny wymiar wartości.

Wartości i normy społeczne określają moralność². Wysoki stopień internalizacji wartości i powiązanych z nimi norm przez członków społeczeństwa jest gwarantem respektowania zasad współżycia społecznego, a tym samym zachowania ładu społecznego, bowiem dyrektywa zawarta w określonej normie z powodu powiązania z określoną wartością przyczynia się do podejmowania przez podmiot działań mieszczących się w zakresie dobra moralnego.

Niski stopień internalizacji wartości jest główną przyczyną nieprzystosowania społecznego, które przejawia się w naruszaniu norm społecznych i prawnych, stąd wiedza o wartościach wyznawanych przez młodzież, ich uwarunkowaniach i dynamice jest istotna dla praktyki pedagogicznej i resocjalizacyjnej. Prezentowane w dalszej części badania dotyczą rozumienia i internalizacji wartości przez młodzież oraz ich różnicowania przez nieprzystosowanie społeczne.

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE

Opracowując projekt badania, odwołano się do założenia o hierarchicznej budowie norm, prezentowanego w koncepcjach systemów normatywnych, wyrażonego w poglądzie, że normę ogólną odwołującą się do określonej wartości tworzą normy szczegółowe, które stanowią dyrektywy postępowania w konkretnych sytuacjach będące swoistymi wzorcami zachowań. Normy szczegółowe są tutaj rozumiane jako dyrektywy, które za Kmitą (1985, s. 2) uważa się za „wskazania realizacyjne niezbędne lub wystarczające do [...] uczynienia zadość pewnej normie lub afirmacji pewnej wartości“.

Dyrektywy moralne (normy szczegółowe) odnoszące się do nakazów i zakazów określonych zachowań w konkretnych sytuacjach przyczyniają się do rozumienia wartości, dlatego przedmiotem badań uczyniono normy szczegółowe uznawane przez młodzież oraz powiązane z nimi wartości (normy ogólne). Celem badań było ujawnienie sposobu rozumienia wybranych wartości przez młodych ludzi o różnicowanym stopniu przystosowania społecznego oraz ujawnienie stopnia internalizacji powiązanych z nimi norm.

Sformułowano pytania badawcze:

- 1) Jak rozumiane są wartości przez młodzież?
- 2) Czy nieprzystosowanie społeczne różnicuje poziom internalizacji wartości i norm młodzieży?

---

² Moralność rozumie się tu jako „ogół wartości, norm i dyrektyw moralnego postępowania szacowanych w danej społeczności w kategoriach dobra i zła moralnego i regulujących relacje między jednostką a innymi ludźmi i całą społecznością” (Nowak 2006).

Przystępując do wyboru badanych wartości, oparto się na poglądach o występowaniu różnych poziomów rozwoju moralnego (por. Kozaczuk 2006, s. 92–97). Poziom niższy dotyczy wartości niższego rzędu o charakterze hedonistycznym, kształtowanej przez potrzeby egzystencjalne, która prowadzi człowieka do podejmowania działań dostarczających przyjemności i zadowolenia z życia. Z kolei poziom wyższy związany jest z wartościami uniwersalnymi, takimi jak: prawda, dobro, mądrość, szlachetność. Jego osiągnięcie zapewnia odczucie sensu życia – dzięki urzeczywistnianiu wartości uniwersalnych jednostka może odkryć swoją wartość i godność.

Za cel wychowania przyjmuje się kształtowanie jednostki tak, by zmierzała ku wartościom wyższym, dlatego analizie poddano wartości uniwersalne tworzące zręby moralności. Zrezygnowano z odniesienia do klasyfikacji wartości opartych na koncepcjach Rokeacha (1973), Schelera (1989) czy Schwartza (1992), bowiem badania wymagały odwołania się do wartości będących punktem odniesienia dla młodzieży, tj. istotnych ze względu na przeżywane przez nią problemy moralne.

Badano siedem wartości: dobro, prawdę, sprawiedliwość, uczciwość, odwagę, wolność, godność osoby (zob. tabela 2). W przypadku uczciwości uwzględniono dodatkowo jej aspekt powiązany z prawością. Wskaźnikiem ich rozumienia były definicje tworzone przez młodzież (I część kwestionariusza).

Internalizacja wartości została określona na podstawie zgodności deklarowanych zachowań i przekonań z dyrektywami moralnymi wyprowadzonymi z poszczególnych wartości, które znalazły odzwierciedlenie w pytaniach zawartych w opracowanym kwestionariuszu ankiety (II część kwestionariusza). Przyjęto za Anną Gołąb (1976, s. 249), że o internalizacji normy świadczy jej akceptacja wyrażona w sądach i ocenach moralnych³.

W procesie kształtowania wartości mogą występować zakłócenia, które hamują rozwój moralny, powodując jego zatrzymanie na poziomie niższym. Często za taki stan rzeczy odpowiadają niedojrzałe lub destrukcyjne wpływy środowiska afirmującego wartości hedonistyczne i witalne, będące przyczyną sprzecznych doświadczeń związanych z wartościami (Kozaczuk 2006). Owe niekorzystne wpływy są podstawową cechą środowiska socjalizacyjnego osób nieprzystosowanych społecznie. Pozostawanie na niższym poziomie rozwoju dojrzałości interpersonalnej przez młodzież nieprzystosowaną społecznie, skutkujące podejmowaniem zachowań dewiacyjnych, sprzecznych z normami i wartościami uznawanymi przez społeczeństwo, jest podstawowym założeniem teorii sformułowanej przez Clyde'a Sulivana

³ Autorka wymienia jeszcze dwa wskaźniki internalizacji normy: respektowanie nakazu zawartego w normie mimo niekorzystnych tego konsekwencji dla jednostki oraz doświadczanie poczucia winy w przypadku naruszenia normy. Nie wykorzystano ich jednak jako wskaźników i nie uwzględniono w analizie.

i Marguerite Grant (Pytka 2001). Eugeniusz Bielicki (1995, s. 159) wiąże nieprzystosowanie społeczne z orientacją na realizację przyjemności. Wskazuje, że u młodocianych przestępców przeważa tzw. dionizyjska orientacja wartości zdominowana przez dążenia hedonistyczne – do przyjemności i rozkoszy. Młodzież nieprzystosowaną społecznie cechuje wypaczony system wartości, co odzwierciedla niewłaściwa hierarchia i dominacja jednej lub kilku wartości (Cackowski 1995, s. 37). W badaniach Jana Banasiaka (1983) i Franciszka Kozaczuka (2006) dowiedziono występowania różnic w hierarchii wartości młodzieży przestępczej i nieprzestępczej. Ponadto wykazano, że wychowankowie placówek resocjalizacyjnych odrzucają aprobowane normy moralno-prawne (Kozaczuk 2006).

Na wskazanych przesłankach oparto hipotezę, że młodzież nieprzystosowana społecznie, z uwagi na opóźnienia rozwoju moralnego, w niższym stopniu rozumie wartości oraz poziom ich internalizacji jest u niej niższy w porównaniu z młodzieżą przystosowaną. Wskaźnikiem nieprzystosowania społecznego uczyniono fakt przebywania w placówce resocjalizacyjnej bądź readaptacyjnej.

W badaniach posłużono się narzędziem własnej konstrukcji (zob. Aneks). I część kwestionariusza zawiera siedem pytań otwartych, których celem jest ujawnienie sposobu definiowania wartości, w części II, przeznaczonej do określenia internalizacji norm i powiązanych z nimi wartości, zamieszczono pytania zamknięte jednokrotnego wyboru i przyjęto, że zaznaczenie odpowiedzi diagnostycznej przez respondenta świadczy o internalizacji normy.

Badaniom poddano młodzież w wieku 16–20 lat, objęto nimi 168 osób, w tym 86 (51,2%) wychowanków zakładów poprawczych (zakłady poprawcze w Mrozach i Laskowcu) i placówek adaptacyjnych (Młodzieżowe Centrum Edukacji i Readaptacji Społecznej w Goniądzu) oraz 82 (48,6 %) uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych (Państwowe Gimnazjum nr 4 w Siedlcach, Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 7 w Siedlcach).

Z uwagi na różnice badanych pod względem płci (aż 66,7 % stanowiły dziewczęta), kryterium płci nie uwzględniano w analizach.

Tabela 1. Płeć a przystosowanie respondentów

Płeć	Chłopiec		Dziewczyna		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%
Nieprzystosowani	28	16,7	58	34,5	86	51,2
Przystosowani	28	16,7	54	32,1	82	48,8
Ogółem	56	33,4	112	66,7	168	100

Tabela 2. Wartości, normy, dyrektywy moralne

Wartości	Normy	Dyrektywy
Dobro	czynienie dobra, powstrzymanie się od krzywdzenia innych	podjmując decyzje, kieruj się zasadą zachowania zarówno korzyści własnej, jak i cudzej, postępuj tak, aby nie krzywdzić ani siebie, ani innych.
Uczciwość – prawość	respektowanie zasad, praworządność	respektuj obowiązujące zasady, nie odstępuj od nich, aby zapewnić korzyść sobie lub innym
	przeciwstawianie się krzywdzie	stawaj w obronie krzywdzonych
	przyznawanie się do winy	przyznaj się do winy, jeśli zrobiłeś coś niewłaściwego
Uczciwość	poszanowanie własności	szanuj cudzą własność, nie kradnij
Odwaga moralna	odwołanie się do ideałów	broń ideałów nawet w sytuacji, gdy grozi to poniesieniem straty lub negatywnymi konsekwencjami
Prawda	prawdomówność, nieposługiwanie się kłamstwem	kieruj się zasadą prawdy, nie posługuj się kłamstwem nawet, jeśli to będzie niekorzystne dla ciebie lub twoich bliskich
Sprawiedliwość	równe traktowanie innych, poszanowanie praw innych ludzi, praworządność	stosuj wobec wszystkich te same zasady, nie preferuj wybranych osób, respektuj prawa innych
Godność osoby	szanowanie godności własnej i cudzej, respektowanie wyborów innych osób	respektuj wybory dokonywane przez innych, nie zmuszaj ich do spełniania twoich oczekiwań
Wolność	szanowanie wolności własnej i cudzej	respektuj zasadę wolności własnej i innych, nie narzucaj innym własnych poglądów, nie zmuszaj ich do niczego

NIEPRZYSTOSOWANIE SPOŁECZNE A ROZUMIENIE WARTOŚCI PRZEZ MŁODZIEŻ

Celem określenia sposobu rozumienia wartości dokonano analiz jakościowych definicji poszczególnych wartości sformułowanych przez młodzież. Reprezentatywne odpowiedzi (zamieszczone w tabelach 3–9) ujawniają, że większość z badanych wartości jest rozumiana zgodnie z ich społecznym postrzeganiem, ponadto w obu badanych grupach nie ujawniają się w sposób zdecydowany treściowe różnice w ich interpretacjach.

Dobro jest wyjaśniane przez odniesienie do zachowań i utożsamiane z czynami zmierzającymi do niesienia pomocy innym osobom, niemotywowanymi osiągnięciem osobistych korzyści. W wypowiedzi: „dobro jest wtedy, gdy dobrze czujemy się w danym miejscu” ujawnia się koncentracja na sobie. Pojawiają się również wypowiedzi wymijające, w których w miejsce definicji pojawia się konstatacja o zabarwieniu filozoficznym, co świadczy o trudnościach interpretacyjnych, np.: „w tych czasach dobra nie ma”.

Tabela 3. Rozumienie dobra

Młodzież przystosowana	Młodzież nieprzystosowana
„czyny przejawiane dla potrzebujących osób z czy- stych chęci, nie korzyści” „myślenie nie tylko o korzyściach własnych, ale i dru- giego człowieka” „to drugi człowiek i gesty czynione dla drugiego” „godne postępowanie zarówno w stosunku do siebie, jak i bycie dobrym dla innych”	„pomoc innym” „dobre uczynki” „pomaganie, nie oczekując nic w zamian” „bycie dla kogoś dobrym to znaczy miłym, opiekuń- czym, szczerym”
„spokój, porządek, życie w zgodzie”	„dobro jest wtedy, gdy dobrze czujemy się w danym miejscu”
„w tych czasach nie ma dobra”	

Podobnie jest z rozumieniem prawdy. Odpowiedzi udzielone w obu grupach są analogiczne – prawda najczęściej jest odnoszona do prawdomówności w kontekście relacji z innymi ludźmi.

Tabela 4. Rozumienie prawdy

Młodzież przystosowana	Młodzież nieprzystosowana
„mówienie innym, co się myśli, bez oszukiwania” „szczerłość, nasze zdanie” „wypowiadanie naszych myśli”	„mówienie szczerze” „szczerłość wobec drugiego człowieka” „gdy ktoś mówi zgodnie z zaistniałą sytuacją, nic od siebie nie dodaje” „nieudawanie nikogo, czym się nie jest” „potrafienie przyznać się do błędu, szczerą rozmową”

W przypadku sprawiedliwości ujawniły się różnice w jej definiowaniu. O ile młodzież przystosowana najczęściej utożsamia tę wartość z równym traktowaniem i przestrzeganiem praw, o tyle młodzież nieprzystosowana społecznie odnosi się do aspektu jej funkcjonowania, podkreślając jej względność i autorytarność („prawda wobec sądu i stróżów prawa”) lub negując jej istnienie („sprawiedliwości się nie szuka, bo jej nie ma”). Odpowiedzi te świadczą o oparciu interpretacji tej wartości na subiektywnych poglądach funkcjonujących w środowiskach podkulturowych – zazwyczaj przestępczych, wyrażających subiektywną ocenę doświadczeń biograficznych. Duża liczba odpowiedzi nieadekwatnych w obu grupach, m.in. utożsamianie sprawiedliwości ze zwrotem cudzej własności czy z powstrzymaniem się od wykorzystywania innych (wiersz 2, tabela 5), świadczy o trudnościach w rozumieniu tej wartości. Na podkreślenie zasługuje wystąpienie odwołań do idei sprawiedliwości społecznej („że wszyscy mają to samo”).

Tabela 5. Rozumienie sprawiedliwości

l.p	Młodzież przystosowana	Młodzież nieprzystosowana
1	„ocenie każdego tak samo” „przestrzeganie praw” „kiedy bez względu na majątek osoba jest sądzona tak jak biedniejsza” „poniesieniem konsekwencji za swoje czyny”	
2	„potrafienie przyznać się do błędu, szczerą rozmowa” „gdy coś znajdziemy to oddamy właścicielowi” „niewykorzystywanie drugiego człowieka do własnych celów” „brak strachu przed różnymi konsekwencjami swoich zachowań”	„potrafienie spojrzeć na daną sytuację nie oceniając”
3		„uczciwym postępowaniem” „że wszyscy mają to samo” „sprawiedliwości się nie szuka, bo jej nie ma” „prawda wobec sądu i stróżów prawa”

Uczciwość wydaje się mieć najwięcej odniesień do dyrektyw moralnych, dlatego w badaniach uwzględniono dwa jej aspekty – uczciwość powiązaną z szanowaniem cudzej własności oraz wyrażającą się w prawości i godnym postępowaniu, której przejawem jest respektowanie zasad, obrona krzywdzonych, przyznanie się do winy, prawdomówność. W obu grupach uwzględniono te aspekty z wyjątkiem szanowania cudzej własności. Pominięcie tego ujęcia wskazuje, że refleksja dotycząca kradzieży jest marginalna. O ile w przypadku młodzieży nieprzystosowanej społecznie fakt ten nie budzi zdziwienia, bowiem kradzież jest jednym z częstszych zachowań w tej grupie, o tyle zaskakujące jest, że młodzież przystosowana społecznie nie przywiązuje wagi do tego wymiaru uczciwości.

Tabela 6. Rozumienie uczciwości

Młodzież przystosowana	Młodzież nieprzystosowana
„niezatajanie informacji” „postępowanie według określonych zasad” „przyznanie się do winy, życie zgodne z zasadami” „prawdomówność”	„traktowanie fair” „nieokłamywanie siebie nawzajem” „prawdomówność i szczerowość wobec innych” „mówienie prawdy niezależnie od sytuacji”
„szczerze przyznawanie się do swych czynów i ponoszenie za swe przewinienia odpowiedzialności” „człowiek powinien być uczciwy zawsze, dla wszystkich osób”	„rozsądne postępowanie wobec siebie i bliźniego swego” „przyznanie się do wszystkiego” „gdy nie mam wyrzutów sumienia” „wywiązywanie się z danego słowa”
„mówienie prawdy w sytuacjach, gdy jest to konieczne”	

Odwaga jest postrzegana analogicznie w obu badanych grupach. Młodzież najczęściej ujmuje ją w sposób czynnościowy – przez pryzmat zachowań, którym

przyświeca intencja przeciwstawienia się złu, gotowość do wyrażania własnego zdania niezależnie od konsekwencji oraz obrony słabszych. W poglądach ujawnia się tendencja do łączenia odwagi z gotowością do obrony innych – ta cecha w omawianych badaniach jest składnikiem prawości i wiąże się ją z uczciwością. Definiując odwagę, młodzież nieprzystosowana społecznie odnosi się również do postaw wobec przeciwności i sposobów reagowania w sytuacjach stawiania im ograniczeń (wiersz 3, tabela 7) – ten sposób podejścia nie występuje u młodzieży przystosowanej społecznie.

Tabela 7. Rozumienie odwagi

l.p.	Młodzież przystosowana	Młodzież nieprzystosowana
1	„przeciwstawianie się złu” „przeciwstawianie się innym” „siła niezbędna do uzyskania odwagi i godnego życia” „wstawianie się za kimś, wypowiedanie własnego zdania, przeciwstawianie się złu” „gotowość do obrony innych”	„przeciwstawianie się złu” „nie bać się podejmować różnych działań” „nie bać się stawać w obronie” „wyrażanie własnego zdania”
2	„cecha, która daje człowiekowi dużo energii do osiągnięcia nawet najtrudniejszych celów”	„czasami głupota”
3		„przeciwstawianie się własnym lękom” „robię to, na co mam ochotę” „jeśli nie uciekamy od problemów” „umiejętność przyznania się do błędu” „podejmowanie ryzyka”

Wolność jest definiowana w obu grupach przez odniesienie do swobody wyrażania poglądów i możliwości bycia sobą. Młodzież nieprzystosowana społecznie porusza dodatkowo kwestię izolacji („być w środowisku ludzi, nie być odizolowanym”), co świadczy o związku interpretacji z własną sytuacją (izolacji wynikającej z przebywania w zakładach), oraz wartościuje wolność („najcenniejsza w życiu”).

Tabela 8. Rozumienie wolności

Młodzież przystosowana	Młodzież nieprzystosowana
„decydowanie o sobie” „możliwość wyrażania samego siebie” „oznacza, że możemy zrobić to, co się nam podoba” „bycie sobą w każdej sytuacji”	„swobodnym tokiem myślenia, wyrażania emocji” „być w środowisku ludzi, nie być odizolowanym” „stanem umysłu, w którym jesteśmy pewni własnych czynów i myśli”
	„poczucie własnej wartości i poczucie się lekkim” „najcenniejsza w życiu”

W obu badanych grupach godność osoby najczęściej jest kojarzona z szacunkiem dla siebie i innych osób. Tym razem w wypowiedziach młodzieży przystosowanej ujawniły się odniesienia do aktualnych kwestii, będących wyrazem zachowań

ludzi młodych („dziewczyny powinny się szanować i nie chodzić do łóżka z pierwszym lepszym”). Z kolei w wypowiedziach młodzieży nieprzystosowanej społecznie wystąpiło odniesienie do autorytarności („zasadami, które sobie ustaliliśmy”).

Tabela 9. Rozumienie godności osoby

Młodzież przystosowana	Młodzież nieprzystosowana
„szacunek i nietykalność” „szanowanie siebie i własnych poglądów” „nieponiżanie ludzi”	„nieponiżanie się, niepozwolenie decydować drugiej osobie o osobie własnej” „szanowanie czyjejs prywatności” „jeśli nie poniżamy innych osób” szacunek do innych osób i siebie”
„to co osoba sobą prezentuje” „to jak ktoś postępuje”	„zasadami, które sobie ustaliliśmy”
„dziewczyny powinny się szanować i nie chodzić do łóżka z pierwszym lepszym” „osoba, która się szanuje” „człowiek nie powinien się dać poniżyć”	

Dokonana analiza jakościowa pozwala na określenie prawidłowości w zakresie rozumienia badanych wartości przez młodzież w zależności od przystosowania społecznego. Nieprzystosowanie społeczne różnicuje rozumienie: odwagi, sprawiedliwości, wolności. Stopień rozbieżności w sposobach definiowania jest niewielki, różnice wynikają z oparcia interpretacji wartości na doświadczeniach osobistych w jej realizacji – dotyczy to definiowania odwagi, sprawiedliwości i wolności przez młodzież nieprzystosowaną społecznie oraz definiowania godności osoby przez młodzież przystosowaną. Zebrany materiał ukazał ponadto, że osoby nieprzystosowane odwołują się do autorytarności i względności wartości, co nie wystąpiło u młodzieży przystosowanej społecznie.

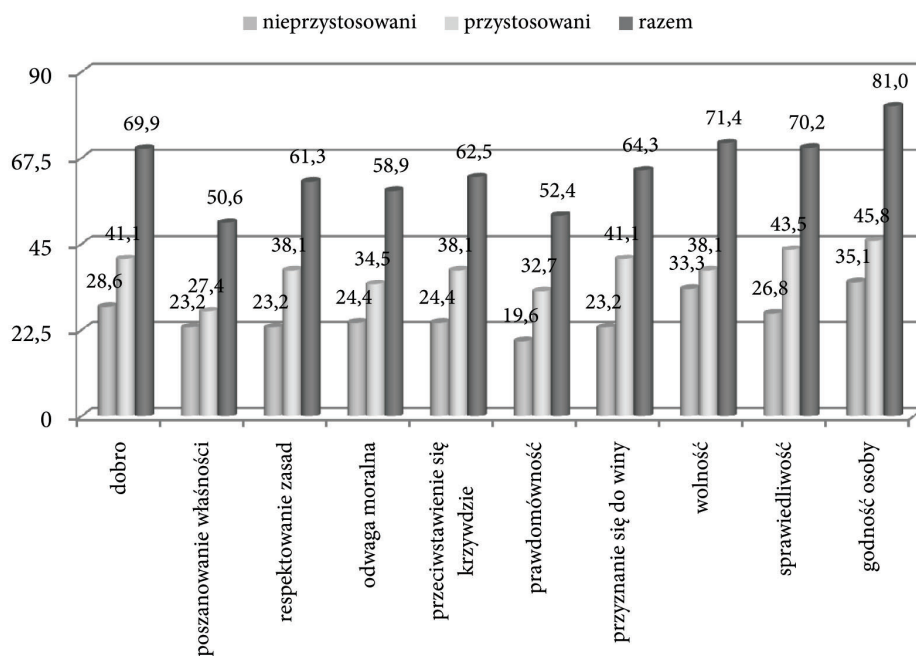
Należy podkreślić, że treści definicji odpowiadały w ogólnym schemacie społecznie przyjętym interpretacjom, co pozwala sądzić, że młodzież posiada elementarną wiedzę o wartościach.

NIEPRYZSTOSOWANIE SPOŁECZNE A INTERNALIZACJA WARTOŚCI PRZEZ MŁODZIEŻ – ANALIZA PORÓWNAWCZA

Wskaźnikiem internalizacji wartości były deklaracje postaw i zachowań zgodnych z dyrektywami moralnymi odnoszącymi się do badanej wartości (część II kwestionariusza). W celu ustalenia różnic w internalizacji badanych wartości przez młodzież przystosowaną i nieprzystosowaną społecznie posłużono się nieparametrycznym testem zgodności Chi-kwadrat.

Dla wszystkich badanych wartości większość respondentów deklarowała postawy i zachowania zgodne z dyrektywami moralnymi (wykres 1). Świadczy to o internalizacji wartości – we wszystkich badanych wartościach odnotowano ponad 50% zgodność składanych deklaracji z odnoszonymi do nich dyrektywami moralnymi (zob. tab. 10).

Najwyższy jest poziom internalizacji następujących wartości: godność osoby – 81% badanych złożyło deklaracje zgodne z dyrektywą, wolność – 71,4% deklaracji zgodnych z dyrektywą, dobro – 69,6% deklaracji zgodnych z dyrektywą. W najniższym stopniu są zinternalizowane wartości: uczciwość w aspekcie poszanowania własności – 50,6% zgodnych deklaracji i prawda (prawdomówność) – 52,4% zgodnych deklaracji.

Wykres 1. Internalizacja wartości; wykaz deklaracji zgodnych z dyrektywą moralną, N = 168

W przypadku siedmiu norm odnoszących się do badanych wartości ujawniono różnice między stopniem ich internalizacji w poszczególnych grupach. Jest on wyższy u młodzieży przystosowanej społecznie dla wartości: dobro, uczciwość w aspekcie stosowania się do zasad, uczciwość w aspekcie stawania w obronie osób krzywdzonych, uczciwość w aspekcie kradzieży, prawda, sprawiedliwość, godność osoby. W przypadku odwagi moralnej wystąpiła różnicująca tendencja.

Szczegółowa analiza rozkładu odpowiedzi pozwala na dodatkowe ustalenia dotyczące względności w odnoszeniu się do norm, które wskazują na tendencje do manipulowania poglądami i dopasowywania ich do sytuacji. Dotyczy to norm poszanowania własności i prawdomówności.

Tabela 10. Internalizacja wartości – wykaz odpowiedzi diagnostycznych, N=168

Wartości	Przystosowani		Nieprzystosowani		Razem		Statystyki chi-kwadrat /sprawdzono na tablicach 2 x 2/	
	n	%	n	%	n	%	Chi2 (df=1)	p
Dobro	69	41,1	48	28,6	117	69,6	11,25	0,01*
Uczciwość (szacunek do własności)	46	27,4	39	23,2	85	50,6	1,3	0,52
Uczciwość (respektowanie zasad)	64	38,1	39	23,2	103	61,3	17,94	0,000***
Odwaga moralna	58	34,5	41	24,4	99	58,9	6,7	0,082
Uczciwość (przeciwstawianie się krzywdzie)	64	38,1	41	24,4	105	62,5	17,73	0,000***
Prawda (prawdomówność)	55	32,7	33	19,6	88	52,4	10,12	0,006**
Uczciwość (przyznanie się do winy)	69	41,1	39	23,2	108	64,3	20,18	0,000***
Wolność	64	38,1	56	33,3	120	71,4	4,49	0,212
Sprawiedliwość	73	43,5	45	26,8	118	70,2	21,36	0,000***
Godność osoby	77	45,8	59	35,1	136	81,0	9,22	0,026*

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

W przypadku dwóch wartości – prawdy i szacunku do własności ujawniły się dość tendencje do manipulowania normą. Świadczy o tym duży odsetek deklaracji dopuszczających względność w respektowaniu normy, wyrażający się w uzależnianiu zachowań od własnego dobra.

W przypadku szacunku do własności (tab. 11) 50,6% respondentów udzieliło odpowiedzi zgodnej z dyrektywą, natomiast aż 42,9% dopuszcza kradzież (odp. b „w niektórych okolicznościach kradzież jest usprawiedliwiona”). Poglądy te, świadczące o względności w respektowaniu norm, są niezależne od stopnia przystosowania społecznego – ten wariant odpowiedzi wybrała ta sama ilość respondentów (21,4%) z każdej grupy. Fakt, że tylko 6,5% młodzieży wybiera odpowiedź: „nie ma nic złego w kradzieży, jest to sposób na zdobycie potrzebnych dóbr” (odp. a), świadczy o wysokiej świadomości w zakresie negatywnej wagi czynu, jakim jest kradzież.

Tabela 11. Uczciwość w aspekcie szacunku do własności – rozkład odpowiedzi (pyt. 9)

Odpowiedzi		a	b	c*	Ogółem
Przystosowani	Liczebność	4	36	46	86
	% z ogółu	2,4%	21,4%	27,4%	51,2%
Nieprzystosowani	Liczebność	7	36	39	82
	% z ogółu	4,2%	21,4%	23,2%	48,8%
Ogółem	Liczebność	11	72	85	168
	% z ogółu	6,5%	42,9%	50,6%	100,0%

* odpowiedź diagnostyczna

Również w przypadku prawdomówności ujawniły się tendencje do manipulowania normą. Aż 32,7% respondentów dopuszcza posłużenie się kłamstwem dla osiągnięcia własnej lub cudzej korzyści (odp. b). Częściej deklaracje takie składa młodzież nieprzystosowana społecznie, jednak różnice są niewielkie.

Tabela 12. Prawda (prawdomówność) – rozkład odpowiedzi (pyt. 13)

Odpowiedzi		a*	b	C	Ogółem
Przystosowani	Liczebność	55	23	8	86
	% z ogółu	32,7%	13,7%	4,8%	51,2%
Nieprzystosowani	Liczebność	33	32	17	82
	% z ogółu	19,6%	19,0%	10,1%	48,8%
Ogółem	Liczebność	88	55	25	168
	% z ogółu	52,4%	32,7%	14,9%	100,0%

* odpowiedź diagnostyczna

PODSUMOWANIE

Stopnia akceptacji wartości nie należy utożsamiać z ich internalizacją, jednak interesującym punktem odniesienia dla interpretacji otrzymanych wyników mogą być ustalenia z badań Franciszka Kozaczuka (2006) nad systemem wartości młodzieży, w których dowiedziono zróżnicowania akceptacji określonych wartości w zależności od stadia wykołowania społecznego. Dobro moralne kojarzone w badaniach Kozaczuka z respektowaniem norm moralnych jest cenione niżej przez osoby wchodzące w konflikt z prawem karnym. W omawianych tu analizach odpowiada ono uczciwości w rozumieniu prawości (zob. tab. 1). Ustalenie, że jest ona słabiej zinternalizowana u młodzieży nieprzystosowanej społecznie poszerza obraz wartości reprezentowanych w tej grupie. Nieco inaczej ma się rzecz z wartościami: godność i wolność. W badaniach Kozaczuka ustalono, że poczucie własnej godności

i wolności osobistej jest wyżej cenione przez młodzież nieprzystosowaną społecznie w porównaniu z licealistami. Fakt, że w omawianych badaniach poszanowanie godności innych ludzi (godność) jest słabiej zinternalizowana u osób nieprzystosowanych społecznie, można łączyć z patologicznym ukierunkowaniem na realizację siebie, któremu towarzyszy nieposzanowanie innych. Z kolei w internalizacji wolności nie otrzymano znaczących różnic między młodzieżą przystosowaną i nieprzystosowaną społecznie (różnica 4,8 punktów procentowych), aczkolwiek należy pamiętać o różnicach w jej odniesieniach – w badaniach Kozaczuka odwoływano się do wolności osobistej, natomiast w omawianych tu analizach wolność nie była odnoszona bezpośrednio do podmiotu, lecz rozpatrywano ją w kontekście „innego” (innej osoby).

W przypadku sprawiedliwości w przywoływanych badaniach innych naukowców wykazano porównywalną, wysoką jej akceptację u osób o różnym stopniu nieprzystosowania społecznego, natomiast badania będące przedmiotem niniejszego artykułu pokazały, że jej internalizacja u osób nieprzystosowanych społecznie jest niższa.

Przeprowadzone analizy poszerzyły wiedzę w zakresie rozumienia i internalizacji badanych wartości przez młodzież oraz jej różnicowania spowodowane nieprzystosowaniem społecznym. Zebrany materiał badaczy pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- 1) Młodzież niezależnie od kategorii przystosowania społecznego posiada wiedzę niezbędną do rozumienia wartości – definiuje je zgodnie z obowiązującą interpretacją.
- 2) Młodzież nie zinternalizowała badanych wartości w stopniu dostatecznym – deklaracje zgodne z dyrektywami moralnymi dla poszczególnych wartości mieszczą się w przedziale 50,6–81%.
- 3) Niższy stopień internalizacji wartości cechuje młodzież nieprzystosowaną społecznie.
- 4) Różnice w stopniu internalizacji dotyczą wartości: dobro, uczciwość w aspekcie stosowania się do zasad, uczciwość w aspekcie stawiania w obronie osób krzywdzonych, uczciwość w aspekcie kradzieży, prawda, sprawiedliwość, godność osoby, odwaga moralna – u osób nieprzystosowanych społecznie zaznacza się niższa ich internalizacja.
- 5) W przypadku dwóch wartości: uczciwość w aspekcie szacunku do własności i prawda (prawdomówność) dostrzec można tendencje do ich przekraczania w zależności od sytuacji.

Poczynione ustalenia są istotne z punktu widzenia teorii i praktyki pedagogicznej, gdyż nie tylko poszerzają wiedzę na temat systemu wartości młodzieży i jego

powiązań z nieprzystosowaniem społecznym, lecz również stanowią punkt wyjścia do opracowywania programów wychowawczych skierowanych do młodzieży przystosowanej i nieprzystosowanej społecznie.

LITERATURA

- Bielicki E., 1995, *Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca*. Bydgoszcz, WSP.
- Banasiak J., 1983, *Hierarchie wartości młodzieży przestępczej i nieprzestępczej*. W: A. Krukowski, S. Strycharz (red.), *Aktualne problemy profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, t. 8. Warszawa, Uniwersytet Warszawski.
- Cackowski Z., 1995, *Aksjologia a pedagogika*. W: T. Szkołut (red.), *Nowoczesność i tradycja*. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Cieciuch J., 2013, *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa, Wydawnictwo Liberi Libri.
- Gołąb A., 1976, *Normy moralne a gotowość do udzielania pomocy innym*. W: J. Reykowski (red.), *Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi*. Warszawa, Książka i Wiedza, 235–291.
- Jaśtał J., 2004, *Etyka i charakter*. Kraków, Aureus.
- Kmita J., 1985, *Kultura i poznanie*. Warszawa, PWN.
- Kotłowski K., 1968, *Filozofia wartości a zadania pedagogiki*. Wrocław-Warszawa-Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kozaczuk F., 1994, *Świat wartości młodzieży z symptomami nieprzystosowania społecznego: analiza porównawcza wobec norm i wartości nieletnich dzieci i młodzieży szkolnej i skazanych*. Rzeszów. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kozaczuk F., 2006, *Wartości i postawy nieletnich w różnych stadiach wykojenia społecznego*. Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Nowak Z., 2006, *Kompetencja moralna jako kategoria teoretyczna i badawcza w pedagogice wczesnoszkolnej*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Ossowska M., 1957, *Podstawy nauki o moralności*. Warszawa, PIW.
- Podsiad A., 2001, *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*. Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX.
- Pytka L., 2001, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa, Wydawnictwo APS.
- Rokeach M., 1973, *The nature of human values*. New York, The Free Press.
- Scheler M., 1989, *Dobra a wartości*. W: R. Ingarden (red.), *Wykłady z etyki*. Warszawa, PWN.

- Schwartz S.H., 1992, *Universals in the content and structure of values: Theoretical Advances and empirical tests in 20 countries*. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, t. 25. London, Academic Press.
- Szczepański J., 1970, *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa, PWN.
- Tyszka A., 1993, *Kultura jest kultem wartości: aksjologia społeczna – studia i szkice*. Lublin, Norbertinum.
- Włodarczyk E., 2003, *Kultura*. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia XXI wieku*. Warszawa, Wydawnictwo Żak.
- Wojciszke B., 2002, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.

AN INTERPRETATION OF SOCIAL VALUES AND STANDARDS BY YOUTH – A COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract: The issue introduced in the text concerns social values and standards considered as a social control factor. Their internalization is an expression of the level of moral development. It determines the observation of social cohabitation rules.

The presented researches show an issue of subjective interpretation of values and standards, comparative analysis declared by socially adapted and unadapted youth values. The results widen the knowledge of the range of youth values system and its connections with social maladjustment and show directions of youth educational interactions.

Keywords: values, social standards, youth, social maladjustment

ANEKS

KWESTIONARIUSZ DO BADANIA WARTOŚCI

Prosimy Cię o udział w badaniu poglądów młodzieży. Poniższa ankieta jest anonimowa.

wiek: .....
płeć: kobieta / mężczyzna placówka .....

Część I

1. Czym według Ciebie jest dobro? .....
2. Czym według Ciebie jest prawda? .....
3. Czym według Ciebie jest uczciwość? .....
4. Czym według Ciebie jest wolność? .....

5. Czym według Ciebie jest godność osoby? .....
6. Czym według Ciebie jest wolność? .....
7. Czym według Ciebie jest godność osoby? .....

Część II

Które z poniższych zdań oddaje Twoje przekonania? (w każdym pytaniu zaznacz tylko jedno)

8.
  - a) podejmując decyzje i działania, powinienem brać pod uwagę zarówno własne dążenia, jak i dobro innych ludzi
  - b) podejmując decyzje i działania, powinienem brać pod uwagę jedynie własną korzyść i własne dążenia
  - c) podejmując decyzje i działania, powinienem brać pod uwagę przede wszystkim dobro innych ludzi, nawet jeśli mój wybór jest niekorzystny dla mnie
9.
  - a) nie ma nic złego w kradzieży, jest to sposób na zdobycie potrzebnych dóbr (przedmiotów, pieniędzy)
  - b) w niektórych okolicznościach kradzież jest usprawiedliwiona
  - c) kradzież zawsze jest zła i nie ma dla niej usprawiedliwienia
10.
  - a) do zasad należy stosować się wtedy, kiedy są korzystne dla osoby
  - b) do zasad należy stosować się zawsze, niezależnie od korzyści osobistej
  - c) w życiu należy kierować się własną korzyścią niezależnie od ustalonych zasad
11.
  - a) należy bronić swoich przekonań i ideałów, nawet w sytuacji zagrożenia poniesieniem strat czy negatywnych konsekwencji
  - b) w sytuacji zagrożenia poniesieniem straty lub negatywnych konsekwencji usprawiedliwione jest odstępstwo od własnych przekonań i ideałów
  - c) w życiu nie należy kierować się własnymi przekonaniami i ideałami, najważniejsze jest elastyczne dopasowanie się do sytuacji
12.
  - a) jeśli widzę, że ktoś jest krzywdzony, staję w jego obronie
  - b) jeśli widzę, że ktoś jest krzywdzony, nie reaguję, bo to nie moja sprawa
  - c) przeciwstawiam się krzywdzie tylko wtedy, kiedy dotyczy ona moich bliskich
13.
  - a) nie należy kłamać w żadnej sytuacji
  - b) można posłużyć się kłamstwem, jeśli jest to konieczne dla osiągnięcia osobistej lub cudzej korzyści
  - c) należy dążyć do realizacji własnych celów, bez względu na prawdę
14.
  - a) jeśli popełni się coś niewłaściwego, należy przyznać się do winy

- b) należy przyznać się do winy wtedy, gdy wyda się, że jestem winny
- c) nigdy nie należy przyznawać się do winy

15.

- a) jeśli ktoś nie stosuje zasad, należy go do tego zmusić
- b) jeśli ktoś postępuje niezgodnie z moimi oczekiwaniami, powinienem go zmusić do ich spełnienia
- c) nie należy zmuszać nikogo do postępowania wbrew sobie (własnym ideałom i wartościom), jeśli nie są krzywdzące dla innych

16.

- a) wszyscy ludzie powinni być równo traktowani
- b) nie popieram zasady równego traktowania wszystkich ludzi
- c) nie ma nic złego w preferencji dla znajomych i udzielaniu im przywilejów

17.

- a) należy zmusić innych do postępowania zgodnego z naszymi oczekiwaniami przy wykorzystaniu wszystkich środków (bicia, ośmieszania)
- b) nie należy nikogo przymuszać do postępowania zgodnego z naszymi oczekiwaniami, bowiem każdy ma prawo do wyboru własnego postępowania
- c) jeśli wymaga tego dobro sprawy czy innych osób, należy zmusić innych do postępowania zgodnego z naszymi oczekiwaniami przy wykorzystaniu wszystkich środków (bicia, ośmieszania)

Klucz do części II: odpowiedzi diagnostyczne, świadczące o internalizacji normy – 8a, 9c, 10b, 11a, 12a, 13a 14a, 15c, 16a, 17b.